

А.І.Кудряченко

МІСЦЕ І РОЛЬ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ЕЛІТИ У ВИЗНАЧЕННІ І РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті досліджується діяльність української дипломатії як чинника утвердження України як повноправного суб'єкта сучасних міжнародних процесів.

A.Kudryachenko. A place and role of diplomatic elite in determination the realization of foreign policy of the Ukrainian state. In the article the activity of Ukrainian diplomacy as a factor of Ukrainian claim in the role of competent subject of modern international processes is explored.

Загальновідомо, що з набуттям незалежності України вельми нелегко давалися їй перші кроки на міжнародній арені. Це особливо було відчутно для вітчизняної дипломатії. Тут давалися ознаки як якісні відмінні умови і завдання на міжнародній арені, так і кількісні та якісні характеристики вітчизняного зовнішньополітичного відомства. Так, у 1991 р. у МЗС України дипломатичний і технічний персонал налічував лише 136 осіб та чотири невеликі дипломатичні місії: постійні представництва при ООН (Нью-Йорк); ЮНЕСКО (Париж); при відділенні ООН у Женеві та при міжнародних організаціях у Відні. (У 1895 р. — у МЗС було 87 працівників). Структура МЗС складалася з 8 відділів. Зокрема, за двосторонні відносини відповідало лише декілька дипломатів¹.

Дійсно, такий стан імперативно вимагав, по суті, створення нової дипломатичної служби держави, визначення зовнішньополітичних засад, головних пріоритетів та вміння адекватно діяти у вельми непростому міжнародному оточенні. При цьому особливе місце в діяльності зовнішньополітичного відомства, його закордонних дипломатичних представництв відводилося утвердженню України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Реалізація цих завдань великою мірою залежала від вирішення низки проблем державотворення, оскільки зовнішня політика є продовженням і віддзеркаленням внутрішньої політики будь-якої держави. Врахування цього змушувало вітчизняних дипломатів тієї пори брати до уваги як стан вітчизняного суспільства, так і його ідеологічну спрямованість. Адже без цього розробка

визначальних засад формування і проведення зовнішньої політики та її концептуальних напрацювань мала б мінімальний успіх. На розробку засад внутрішньої та зовнішньої політики впливали наявний інтелектуальний та кадровий потенціал усієї системи державних органів. Останні покликані були підтримувати відповідний внутрішній політичний клімат, а також забезпечувати принаймні допустимо мінімальну стабільність.

Наголосимо, що правильний вибір державою зовнішньої орієнтації може бути визначальним для перспектив її розвитку. Так, це твердження є цілком справедливим у повоєнний період щодо Федеративної Республіки Німеччини. Саме тоді за часів канцлерства Конрада Аденауера були визначені зовнішньополітичні пріоритети і можливі союзники новопосталої держави. Правильно визначивши і реалізуючи економічну політику, канцлер К.Аденауер вважав, що «тільки за допомогою членства у міжнародних організаціях і співробітництві з іншими країнами Німеччина зможе подолати відчуження країн, які постраждали від фашизму, і відновити повагу всього світу до себе», — справедливо наголошує знайомий вітчизняний дослідник, професор Ф.Рудич². У цьому контексті варто взяти також до уваги сучасний досвід країн Центральної Європи, як-то: Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Словенії і країн — Балтії, Естонії, Латвії, Литви, де пошук оптимальної соціальної та економічної трансформації суспільства включав у себе формування загальнонаціонального політичного консенсусу щодо важливих стратегічних вимірів у зовнішньополітичній сфері. Тому зрозуміло, що і в нашому випадку коло довгострокові пріоритети у зовнішній політиці є надто важливими, вони заслуговують на те, щоб стати предметом загальнонаціональної дискусії. Прислужитися має тут системний розгляд переваг і вад тих чи інших підходів, усього спектра чинників та врахування унікального геополітичного розташування, геостратегічного потенціалу України. В іншому разі, помилковість чи неточність у визначенні відповідних пріоритетів можуть мати відчутно негативні наслідки.

Прискіпливий аналіз свідчить, що в перші дні і місяці незалежності були надто визначальні обставини, за яких починалася розробка концептуальних засад зовнішньої політики України. До їх числа належали: розбіжності серед тогочасної політичної еліти держави щодо визначення можливих шляхів подальшого розвитку і, власне, самої долі та майбутнього молоді держави,

а також непросте економічне становище колишньої союзнаї республіки, військовий і, зокрема, ядерний спадок. І це був далеко не повний перелік обтяжувальних чинників.

З висоти пройденого шляху, як зазначає у своїх спогадах тогочасний міністр закордонних справ А.Зленко, навіть важко уявити, як непросто було формувати стратегічні засади та вдаватися вітчизняним дипломатам до тактичних маневрів задля успішного сходження молододї держави. В колї визначальних чинників особливе місце посїдав і зовнішньополітичний, який вирізнявся на той час неоднозначністю ставлення міжнародної спільноти до появи на політичній картї Європи нової, великої за територією та кількістю населення, дуже потужної за своїми природними та економічними ресурсами незалежної держави. Але ж в початковий період, в першій половині 90-х років ХХ ст. провідні західні держави практично ігнорували Україну, вони були неготові ані психологічно, ані політично до сприйняття факту її незалежного існування³.

У визначенні концептуальних засад зовнішньої політики України бралися до уваги і такі важливі чинники, як, зокрема, життєві інтереси держави, її геополітичне становище та сприйняття динамічних змін на міжнародній арені. Проблема геополітичного сходження України, її інтересів ставила питання більш чіткого визначення принципів і концептуальних засад зовнішньої політики, її стратегії і тактики входження до світової спільноти.

В умовах різних підходів щодо орієнтації незалежної держави, шляхів і методів її утвердження в світі Україні належало сформувані і привести до відповідної системи загальнодержавне бачення ключових завдань зовнішньої політики, які найбільш адекватно відображали б специфіку розвитку, а також й становище новоствореної держави у світі. Це було нелегке завдання. Достатньо пригадати, що за досить стислий час було пройдено шлях від проголошення Декларації про державний суверенітет України до наміру стати в майбутньому постійно нейтральною державою і встановлення особливого партнерства з НАТО.

Цей процес відбувався в умовах гострої політичної боротьби навколо фундаментальних питань розвитку країни, який безпосередньо торкався і сфери зовнішньої політики. Саме ця сфера державної діяльності була предметом широких дискусій щодо принципів шляхів розвитку країни, її відносин із провідними країнами світу, інтеграції в європейські та євроатлантичні структури, взає-

мовідносин із країнами Центральної і Східної Європи, зовнішнім світом. Тому можна відверто стверджувати, що Україна робила перші кроки на міжнародній арені за наявності в суспільстві протилежних уподобань, нав'язуваних різними політичними силами та угрупованнями, а також за існування розмаїтої ідеологічної орієнтації найширшого спектра — від проросійських настроїв до прозахідного курсу і навіть до винятково «проукраїнської політики».

1990-ті роки стали для України періодом поступового наближення до європейських і євроатлантичних структур та налагодження нових відносин з Росією. Оскільки зближення Києва з Заходом мало зворотний бік віддалення від РФ, відносини з нею стали вельми нелегким випробуванням для української дипломатії та її політиків. Взаємини з Росією ускладнювалися й тим, що для України вона була найбільшим кредитором. Це особливо стало відчутним після підвищення цін на енергоносії, у 1995 р. борг сягнув 4,2 млрд доларів США, а 1997 р. — 8,8 млрд доларів. Хоча з обох сторін декларувалися засади рівноправних відносин⁴. Проте на практиці досить нелегко було дотримуватися рівноправності. Адже Росія економічно могутніша, має величезні поклади та ресурси, а з набуттям суверенітету залишалася найбільш відомим із акторів на світовій арені. Вона претендувала на роль супердержави та провідну роль і відповідальність за пострадянський простір. Україна внаслідок своїх значно скромніших соціально-економічних параметрів і відчутної енергетичної залежності від Росії не могла з останньою позиціонувати на рівних. Українським політикам та часто й дипломатам не завжди вдавалося все це враховувати, а реляції про прихильність Москви до України, врахування її проблем сприймалися як однозначна даність. Достатньо тут пригадати слова Б.Єльцина про те, що він щодня думає, що зроблено для України тощо.

Російські політики здебільшого, визнаючи на словах право і суверенність України, психологічно не готові були реально виходити із нових політичних реальностей, враховувати суверенність молоді Української держави. Каменем спотикання тривалий час у двосторонніх відносинах для більшості російських політиків був Крим і пов'язана з ним проблема Севастополя та Чорноморського флоту. Драматизму відносин неодноразово додавали то амбітна позиція Москви, то гостра реакція Києва. Не лише дипломатам, але й президентам двох сторін вартувало чимало зусиль віднайти прийнятну формулу унормування відносин.

За міжнародно-правового визначення відносин лише підписання 28 травня 1997 р. у Києві трьох договорів: про статус та перебування Чорноморського флоту РФ на території України; про параметри розподілу флоту й взаєморозрахунки; про дружбу, партнерство та співпрацю між Україною та Росією зняло конфліктність у взаєминах та вивело двосторонні взаємовідносини на новий міжнародно-правовий рівень⁵.

Напрацювання дипломатів і лінія політиків договірно обумовлювалися тим, що Севастополь залишається базою тимчасового розташування (до 2017 р.) Чорноморського флоту на правах оренди, плата за яку — 97 млн доларів США на рік. Ця сума автоматично йшла в рахунок погашення боргу України за енергоносії. Росія отримала 90% берегової інфраструктури в Севастополі. Важливим досягненням українських дипломатів, політичної лінії всієї української сторони стало й те, що у договорі визнавалися існуючі кордони України без обумовлення взаємин її у рамках СНД.

Важливо мати на увазі, що викликом для Києва стало те положення, що Росія, безперечно домінуючи у межах СНД, прагнула втримати Україну в сфері свого геополітичного впливу. Для України, на відмінну від Росії, необхідно було утвердитися в системі міжнародних відносин і ще добре попрацювати, щоб закріпитися як суверенній державі. Маючи асиметрію відносин, офіційний Київ самотужки встояти у протиборстві геополітичних прагнень Москви не міг. Тому слід враховувати, що курс на Захід Україною було взято не лише з огляду прагнень увійти до світової спільноти, але й спонукальним чинником тут поставав пошук підтримки і противаги Росії, її надмірному домінуванню.

Складність у роботі як вітчизняних дипломатів, так і державних провідників спричинялася й тим, що країни Заходу на самому початку самостійного сходження незалежної України займали щодо неї вельми обережну, помірковану, а часом й вичікувальну позицію, яка граничила з цинізмом. Спочатку Україна була об'єктом пильної уваги, насамперед як країна з ядерною зброєю і нестабільною, мало прогнозованою політичною ситуацією. А таке поєднання поставало дійсно як вибухонебезпечне в прямому і переносному сенсі. Згодом, після досягнення домовленостей щодо без'ядерного статусу України, її розглядали як потенційне джерело регіональної нестабільності — як через напружені відносини з Росією, так і внаслідок масштабного спаду і занепаду економіки та через внутрішню політичну конфліктногенність,

протиборства різних політичних сил. Аж до кінця 1990-х Україна мала на Заході репутацію держави з високим рівнем корупції, масштабною тіньовою економікою, всевладдям бюрократії та безправ'ям населення, нерозвиненістю структур громадянського суспільства. З усім цим стикнулися вітчизняні дипломати, все це додавало складнощів у відстоюванні ними українських національних інтересів.

Водночас фактично з перших місяців незалежності України був відчутним повільний, іноді з затримками й періодами зворотної ходи тренд її до західного політичного простору. Відносини Києва з державами Заходу можна дещо умовно підрозділити за трьома складовими: Україна — Європейський Союз, Україна — НАТО; Україна — США. Ці відносини пройшли кілька етапів: від генези — до стратегічних визначень. На першому етапі розвитку відносин за всіма трьома напрямками було розв'язання проблеми ядерного спадку України від Союзу РСР, який був третім у світі за своєю потужністю. Україна, проголосивши себе без'ядерною державою, домагалася в обмін на це, перш за все від Росії та США, гарантій безпеки та матеріальної компенсації. Після тривалих переговорів і неприкритого відвертого тиску з боку вищого керівництва США й Росії у січні 1994 р. Україна в особі Л.Кравчука підписувала тристоронню угоду з ядерного роззброєння, в лютому того ж року Верховна Рада ратифікувала договір зі скорочення стратегічних наступальних озброєнь. У листопаді 1994 р. Україна ратифікувала договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Це означало, що офіційний Київ, маючи технологічні можливості не лише виготовлення цієї зброї, а й засоби її доставки, відмовився від її виробництва. Взамін 5 грудня 1994 р. США, Великобританія та Росія підписали меморандум про гарантії безпеки України. Цього ж дня подібні документи було підписано Францією та Китаєм. Зміст і практичне застосування цих документів припускають різне тлумачення, а викладені в них гарантії є скоріше деклараціями про наміри. Тут вітчизняній дипломатії ще є над чим працювати з тим, щоб меморандум перетворити у чіткі договірні зобов'язання. Для досягнення цього, за моїм баченням, ще не все втрачено, але потрібен хист, наполегливість та послідовність не лише дипломатів, але й провідників держави.

З врегулюванням проблеми ядерної зброї і без'ядерного статусу України значно динамічніше стали розвиватися відносини як з НАТО, так і з США та Євросоюзом. Україна першою із країн

СНД підписала угоду «Партнерство заради миру», започаткувала розширені та поглиблені відносини з альянсом, які в липні 1997 р. були оформлені у хартію про особливе партнерство. У жовтні цього ж року НАТО відкриває в Києві центр інформації та документації, а Україна відкриває своє представництво в штаб-квартирі альянсу і з січня 1998 р. запроваджує в Брюсселі посаду військового представника. Про вступ України до НАТО до кінця 1990-х років з обох сторін не йшлося, за винятком заяв української сторони про таку можливість у невизначеній перспективі.

Взаємовідносини України та Європейського Союзу протягом першого десятиліття, за висловом британської дослідниці Катерини Вольчук, мали вигляд як «інтеграція без європеїзації»⁶. Проте про інтеграцію спочатку взагалі мови не було з обох сторін. Відносини визначалися як співпраця та партнерство. Якщо у відносинах з РФ і країнами СНД вітчизняна дипломатія вела розмови про так зване цивілізоване розлучення, то стосовно ЄС і країн Європи йшлося про прагматичні відносини. Для українських владних еліт т.зв. європейський вектор був скоріше засобом їх легітимації і в середині країни, і за її кордонами. Громадяни брали Європу за взірць високих життєвих стандартів і впорядкованості.

Співпраця Києва з ЄС на політичному рівні була одним із перших успіхів української дипломатії. На другий день після референдуму про незалежність Брюссель оприлюднив меморандум про необхідність відкритого і конструктивного діалогу з Україною. У липні 1993 р., затвердивши зовнішньополітичну доктрину, Верховна Рада членство України в Євросоюзі визначила пріоритетною метою зовнішньої політики. В жовтні 1993 р. ЄС відкрив у Києві своє представництво. Помітним кроком стало випереджувальне підписання у червні 1994 р. Угоди про партнерство і співробітництво поміж двома сторонами на десять років. Хоча на ратифікацію Угоди всіма країнами-членами пішло майже 4 роки, вона надавала Україні статусу найбільшого сприяння, особливо у економічній сфері. У грудні 1996 р. ЄС прийняв План дій щодо України, з вересня 1997 р. започатковано проведення регулярних самітів Україна — ЄС.

Відносини по лінії Україна — США були аж до кінця 1993 р. відчутно слабким напрямом вітчизняної дипломатії. Вашингтон послідовно дотримувався проросійського курсу в політиці з країнами СНД, вважаючи, що роль Росії у розпаді Союзу РСР визначає

її лідерство у демократичних перетвореннях на пострадянському просторі. Покращання українсько-американських відносин припадає на 1994–1999 рр. В цей період керівництво США на чолі з президентом Б.Клінтоном, з огляду на розчарування «демократією» у Росії, шукало нового партнера на пострадянському просторі. Створення двосторонньої комісії «Кучма — Гор» засвідчувала значимість України у зовнішній політиці США та можливість забезпечити постійний контакт і обмін думками зі стратегічно важливих питань на рівноправних засадах. Проте рівноправність лише артикулювалася, вона була риторичним прикриттям дипломатів. Україні часто доводилося «враховувати» думку США, здебільшого нехтуючи власною. Це було унаочнено як у випадку ядерного роззброєння України, припинення участі у Бушерському проєкті щодо будівництва атомної електростанції в Ірані тощо. Ці вади для України компенсувалися фінансовою допомогою як США, так і за її впливу іншими країнами т.зв. великої сімки.

Слід відзначити, що пройдений навіть короткий шлях, різні політичні пристрасті та дискусії сприяли появі ряду напрацювань щодо ключових засад зовнішньополітичного курсу країни. Ті чи інші концептуальні засади в різні періоди виходили на перший план політичних інтересів країни, до них долучалися і навколо них вели дискусії також й вітчизняні дипломати. До числа основних концепцій, які ще й нині є предметом активного обговорення, можна віднести такі: концепції нейтралітету і позаблоковості країни; багатовекторності; європейської та євроатлантичної інтеграції; євразійства; рівнонаближеності тощо.

Залежно від кута зору та моделювання відповідного місця країни в процесі глобальної трансформації системи міжнародних відносин з'являються відчутні відмінності кожної з названих зовнішньополітичних концепцій. Прокоментуємо окремі із них. Так, ідея нейтрального і позаблокового статусу України була закріплена в Декларації про державний суверенітет Української РСР ще від 16 липня 1990 р., тобто до набуття статусу незалежності. Звернемо, однак, увагу, що в цьому документі йшлося лише про намір УРСР «стати у майбутньому постійно нейтральною державою, що не бере участі у військових блоках». Іншими словами, це був свого роду відповідний маневр, значення якого навряд чи можна недооцінювати в контексті становлення молодій держави. Ті підходи були вкрай важливими в процесі відстоювання національних інтересів за конкретних тогочасних умов.

За нашою оцінкою, такий намір слугував суттєвим фактором у процесі досягнення незалежності України в умовах існування великих військових блоків — ОВД та НАТО. Артикулювання як політиками, керівниками держави, так і дипломатами тези щодо проголошення наміру стати в майбутньому постійно нейтральною країною відіграло важливу позитивну роль у період перших років незалежності. Адже в ті роки на Україну здійснювався відчутний тиск з метою залучення її у новий військовий блок, зокрема, що створювався на просторі колишнього Радянського Союзу.

Водночас, уже в липні 1993 року концепція нейтралітету України зазнала помітних змін. У схвалених 2 липня 1993 року Верховною Радою України «Основних напрямках зовнішньої політики» було чітко визначено, що проголошений намір не може вважатися перешкодою повномасштабній участі України у загальноєвропейській структурі безпеки. Тим самим Україна продемонструвала свою готовність до адаптації власного зовнішньополітичного курсу до існуючих та майбутніх реалій на континенті.

У контексті свободи маневру в майбутньому в прийнятій 28 червня 1996 р. Конституції України з'являється теза щодо недопущення розташування іноземних військових баз на території нашої держави. Разом з тим, Основний закон не містить жодного положення, яке б визначало нейтралітет або неучасть у військових блоках як засіб гарантування національної безпеки або як форму існування України в системі міжнародних відносин, що стало остаточною юридичним підтвердженням суттєвого коригування Україною проголошених в 1990 р. намірів стати постійно нейтральною державою. Закріплення у Концепції національної безпеки положення щодо входження у багатосторонні механізми безпеки, в тому числі на регіональному рівні як одного з основних напрямів державної політики остаточно відобразило значні зміни в сучасному геополітичному і військово-політичному становищі України. А визначення та поняття позаблоковості стало надбанням політичної лексики відповідних політиків.

Крім того, відомо, що ефективність нейтралітету України була б можлива лише за умови збереження значного арсеналу ядерної зброї, коли б Україна виступала як самодостатня перешкода для поширення експансії як зі Сходу, так і з Заходу. Тим часом Україна має міжнародні гарантії безпеки лише політичного характеру, які надано в 1994 році внаслідок відмови від ядерної зброї. Якщо взяти до уваги, що національна безпека значною мірою

ґрунтується на відсутності ворогів, а не на реальному оборонному потенціалі, а також врахувати фінансові та технологічні можливості нашої держави, ситуація навряд чи може бути принципово змінена у майбутньому внаслідок остаточної відмови від штучних перепон у вигляді позаблоковості та нейтралітету. Ця еволюція стала підтвердженням усвідомлення існуючих політичних реалій формування на основі них більш прагматичного зовнішньополітичного курсу.

Також підкреслю, що проголошений у 1990 році намір стати постійно нейтральною державою фактично не був реалізований як у межах національних відповідних актах, так і в міжнародно-правових документах. Як приклад, зазначимо, що постійний нейтралітет Туркменистану був закріплений спеціальною резолюцією ГА ООН № 50/80 від 12 грудня 1995 р. Нейтралітет Австрії був також юридично закріплений ще 1955 р. Отже, на міжнародному рівні Україна ніколи не сприймалася як постійно нейтральна держава, що було пов'язано передусім із відсутністю відповідного внутрішньополітичного рішення щодо цього. В жодному з конституційних чи інших правових положень України не йдеться про нейтралітет або позаблоковість. Тому продовження з боку деяких представників політичної еліти України кваліфікувати нашу державу як постійно нейтральну розцінюється контрпродуктивним і таким, що не відповідає довгостроковим національним інтересам.

Розглядаючи концептуальні зовнішньополітичні підходи як систему орієнтирів для міжнародної діяльності держави, слід зазначити, незалежна Україна прагнула здійснювати гнучку і збалансовану зовнішню політику по широкому периметру існуючої системи міжнародних координат. Вона з другої половини 90-х років часто озвучувалась як «багатовекторна зовнішня політика» нашої країни.

Тривалий час побутувала концепція, згідно з якою будь-який напрям, що відповідає національним інтересам України, насамперед з точки зору перспектив економічного співробітництва, є пріоритетом вітчизняної зовнішньої політики. Звичайно, що такий підхід і став основою принципу багатовекторності зовнішньополітичної стратегії України. Можна припустити, що різновекторні інтереси та напрями, які знайшли своє відображення в «Основних напрямках зовнішньої політики», а також початок активної зовнішньополітичної діяльності нашої держави дали підстави для такого визначення. Складалося враження, що така «багатовекторність»

забезпечить рівноправний поступ України в усіх напрямках, включаючи двосторонні міждержавні відносини, участь у регіональному та субрегіональному співробітництві, членство в ООН та інших міжнародних організаціях. Отже, поняття «багатовекторність» сприймалося і як розвиток взаємовигідних відносин із багатьма суб'єктами міжнародних відносин.

Принцип багатовекторності був своєрідною компенсацією відсутності чітко визначеного основного пріоритету у зовнішньополітичній стратегії України, зокрема в перші роки розвитку. Однак з часом, коли Україна змогла акумулювати певний досвід у співпраці з окремими суб'єктами, осмислити своє геополітичне становище, стало можливим обґрунтування стратегічного зовнішньополітичного напрямку — євроінтеграційного та євроатлантичного курсу.

Як пише у своїх спогадах А.Зленко, у 2001 році МЗС України виступило з ініціативою відмовитися від принципу багатовекторності. У виступах перед дипломатичним складом та у відповідних поданнях на ім'я Президента було дано обґрунтування того, що Україна не може бути багатовекторною державою, оскільки визначилася у єдиному виборі — європейському. Одночасно наголошувалося, що цей вибір не виключає необхідності одночасно підтримувати відносини стратегічного партнерства з найбільш важливими для нас міжнародними партнерами, такими як США та Російська Федерація⁷.

Підкреслимо, що аналіз сучасної геополітичної ситуації переконливо доводить, що процес якісно нового перерозподілу сил і боротьба за сфери впливу виокремлюють місце України в міжнародній архітектурі світу. Усвідомлюючи це, необхідно брати до уваги ряд важливих чинників. Перш за все слід враховувати, що незалежна Україна утверджується за непростих умов. Із рухом до відкритості і співробітництва зростає суперництво, конкуренція, силовий тиск, розширюються сфери впливу окремих великих держав. З іншого боку, суттєвим для України залишається вплив географічно близького до неї пострадянського євразійського простору. На порядок денний постає питання переосмислення належним чином нових реалій на міжнародній арені, а це, в свою чергу, спонукає до чіткого визначення довгострокової зовнішньополітичної стратегії та врахування цього факту в концептуальних засадах сучасної зовнішньої політики України.

За нашим баченням вибір головного пріоритету зовнішньої політики має враховувати логіку історичного процесу на євро-

пейському та пострадянському просторах і відповідати довгостроковим інтересам українського народу. Саме з цього виходять прихильники концепції європейського та євроатлантичного вибору України, підкреслюючи, що «євроінтеграційна стратегія держави є стратегією самоутвердження, відтворення нашої цивілізаційної ідентичності», а «євроатлантична інтеграція — це запорука безпеки і суверенітету держави».

Відзначимо, що вже кілька років на державному рівні ще за часів президентства Л.Кучми стратегічною метою розвитку України визначено входження її до європейського та євроатлантичного простору, а в перспективі й повномасштабна інтеграція до Європейського Союзу та до євроатлантичних структур, однією із яких є Північно-Атлантичний союз держав, що об'єднані в НАТО. Період втілення цієї стратегічної лінії, особливо в останні роки президентства В.Ющенка, переконує, що шлях досягнення цієї мети пролягає через подальшу демократизацію українського суспільства, формування сучасної модерної конкурентоспроможної держави, дотримання європейських засад розвитку та утвердження адекватної ціннісно-нормативної бази стійкого консенсусу щодо норм функціонування демократичної системи. Для забезпечення незворотності демократичних процесів Українська держава потребує взаємного зміцнення і розвитку її інституціональних та політико-культурних параметрів, набуття всіма політичними інститутами, власне, ціннісного змісту.

Демократичний шлях розвитку України — це також цивілізаційний процес об'єктивного характеру. Історія країн Європи, зокрема після Другої світової війни, свідчить, що демократизація внутрішньополітичного й економічного життя країн, регіонів, усього світу — це глобальна тенденція розвитку людської цивілізації. Демократія західноєвропейського зразка значно поширює свої географічні кордони, адже до неї все більш відчутно долучаються колишні країни постсоціалістичного та пострадянського простору. Чимало держав, які подолали тоталітаризм, досягають найбільших успіхів саме завдяки демократизації суспільного життя в політиці, економіці, культурі. Водночас значна частина конфліктів, нерозв'язаних проблем в економіці, політиці та культурі у країнах так званої молодій демократії здебільшого породжена гальмуванням процесів демократизації.

Така оцінка цілком кореспондується зі становищем у сучасній Україні, де стан демократії не може задовольнити значну більшість

українського народу, демократично орієнтованих політиків та, власне, й зарубіжних прихильників нашого цивілізаційного вибору. Проте як в самій Україні, так і поза її межами далеко не всі однозначно і доброзичливо ставляться щодо нашого цивілізаційного вибору. Далеко не всім до вподоби бачити Україну у колі демократичних держав. Як серед політичних лідерів країни, так і наших партнерів не викликає захоплення обраний і закріплений у важливих політико-юридичних державних документах шлях на євроатлантичну інтеграцію. Деякі політики, представники владних інститутів сусідніх держав, заперечуючи такий вибір України, тим самим відмовляють їй у праві самостійно визначати власну долю, своє майбутнє⁸.

Слід наголосити, якщо перспектива поглиблення відносин із Європейським Союзом сприймається з розумінням, то коли йдеться про співпрацю, а тим більше перспективу інтеграції України до НАТО — виникає бурхлива реакція, радикальні заперечення. Це особливо наочно простежується стосовно питання приєднання і подальшого вступу України до організації НАТО, зокрема перебіг подій 2008 р., самітів керівників держав цього альянсу, коли розглядалося питання щодо можливості надання нашій країні можливостей приєднатися до формату співпраці — Плану дій щодо членства (ПДЧ). Президент та інші чільники Російської Федерації однозначно висловлювалися проти такої перспективи для нашої держави. Водночас підкреслимо, що знайдене компромісне рішення — однозначна підтримка заявки України щодо ПДЧ, але відтермінована на цілком виправданий час. Тим самим для нашої країни є всі підстави продовжувати і зміцнювати обраний курс.

Одночасно слід на державному рівні вести наполегливу діяльність як у самій державі, так і поза її межами стосовно донесення власної позиції, розуміння і шляхів реалізації національних інтересів. А їх спектр нині дуже широкий — від воєнної, екологічної безпеки, територіальної цілісності — до соціально-економічних вимірів поступу. Із малодійових кроків, навіть спотикання у справі щодо інформаційного та дипломатичного супроводу заявки щодо приєднання до ПДЧ слід зробити висновки. Це стосується як ставлення влади до формування сприятливої громадської думки, так і належного дипломатичного супроводу вирішальних кроків з країнами, прихильними до нашого вибору, і з державами, що його не поділяють чи навіть заперечують. Адже в 18-річній історії вітчизняної дипломатії періоду незалежності вже є чималий

досвід успішного супроводу важливих міжнародних кроків держави. Такими прикладами можна назвати успішну діяльність та об'єднання зусиль МЗС і вітчизняного закордонного дипломатичного корпусу в ході підготовки до виборів України непостійним членом Ради Безпеки ООН, у разі підготовки і прийняття Стратегії щодо європейської інтеграції нашої держави тощо.

Поряд з цим слід брати до уваги нові геополітичні виміри, сучасний та майбутній розклад сил у світі, на континенті. Нині визначальною геополітичною особливістю розвитку світової цивілізації є завершення трансформації монополярного в багатополарний світ.

Перебіг подій на міжнародній арені останнього часу переконливо засвідчує прагнення світових гравців до активного утвердження своїх геополітичних інтересів. Такі підходи і прагнення рельєфно вимальовуються під час розгляду відносин України і до України з боку як США, ЄС, так і з боку Росії. Практика двосторонніх відносин засвідчує уразливість слабшого партнера та обмеженість впливу третіх, навіть доволі впливових міжнародних акторів. Останні два роки ілюструють ускладнення відносин, зростання конфліктного потенціалу по лінії Київ — Москва. Вони не додають Україні ані тактичних, ані стратегічних переваг. Точкою найвищого непорозуміння, прагненням чільників Російської Федерації не випустити її зі свого поля впливу слугує лист російського президента Д.Медведева до українського Глави держави В.Ющенка у серпні 2009 р. Звичайно, арсенал дипломатичних засобів тут був проігнорований, скоріше обома сторонами.

До всіх цих завдань, як і до процесу розробки концептуальних засад зовнішньої політики значною мірою долучалися й долучаються нині вітчизняні дипломати. Це проявляється в обговореннях на експертних радах, у комітетах Верховної Ради, в ході підготовки відповідних відомчих документів. Це спостерігається й нині, коли виникає потреба оновлення концепції як двосторонніх відносин і співробітництва, так і стратегічних засад щодо євроатлантичного курсу держави. Важливою складовою у виробленні та оформленні зовнішньополітичної, стратегічно важливої лінії є участь вітчизняних дипломатів. Вони ведуть інтенсивні переговори на відповідних рівнях й тим самим покликані підготувати прихильне і позитивне сприйняття як у суспільстві, так і країнами-партнерами нових ініціатив українського державного керівництва.

Так, мені пригадується позитивна практика, яка передувала прийняттю стратегії європейської інтеграції України, що була

затверджена указом Президента Леоніда Кучми. Тоді прийняттю рішення на високому державному рівні передували зустрічі, перемовини українських дипломатів з представниками ще Європи-15. Проводилася роз'яснювальна робота вітчизняною дипломатією до і після затвердження цієї стратегії. Скажімо, перший заступник міністра закордонних справ Антон Бутейко, отримавши підвищений статус — спеціального представника українського уряду з питань євроінтеграції, з роз'яснювальною метою відвідав 13 із 15 держав-членів ЄС. Він тоді провів понад 40 зустрічей на найвищому рівні. І таких прикладів можна навести й з приводу інших ініціатив офіційного Києва.

Аналізуючи роль української дипломатії, можна однозначно говорити, що попри всі труднощі і проблеми зовнішньополітична діяльність перетворилася на вагомий інструмент захисту інтересів держави в усіх сферах міжнародного життя. Українська дипломатія змогла витримати випробування і відстояти життєво важливі інтереси країни. Запропоновані зовнішньополітичні пріоритети та визначені концептуальні засади, політичні принципи і юридичні факти входження України в систему міжнародних відносин пройшли випробування часом. На переконання вітчизняних фахівців, світова спільнота позитивно сприйняла концепцію зовнішньої політики України, світ мав можливість переконатися в тому, що наша країна, керуючись загально визнаними нормами і принципами міжнародного права, стала рівноправним суб'єктом міждержавних відносин. Таким чином, можна зробити висновок, що концепція зовнішньої політики України сформувалася як складна й рухома система, покликана спрямовувати діяльність нашої держави у прагматичне русло із метою найефективнішого забезпечення її гідного геополітичного статусу, як повноцінного і рівноправного суб'єкта у системі міжнародних відносин.

Реально оцінюючи важливе і практичне значення основоположних нормативних документів, що визначають засади зовнішньополітичної сфери, зокрема Постанови Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України», слід зазначити, що з часу появи на світ цього документа відбулася низка змін як у внутрішньому житті країни, так і на міжнародній арені. В державі проводилися вже не одні парламентські та президентські вибори, 1996 р. утверджено Конституцію, до якої 2004 р. внесені зміни, а 2003 р. ухвалено Закон України «Про основи національної безпеки». Зазнала змін і військова доктрина,

напрацьовані і схвалені рішення щодо Євросоюзу, НАТО, викристалізувалася регіональна політика України, наша держава дедалі частіше залучається до вирішення питань регіональної і глобальної безпеки. У світі як ніколи відбуваються динамічні геополітичні зміни, які зачіпають інтереси нашої держави, змушують її вибирати найоптимальнішу геополітичну нішу в цій складній і рухомій системі облаштування.

З огляду на всі ці зміни та детермінанти, нині на порядок денний імперативно постає завдання щодо розробки і прийняття Закону про засади зовнішньої політики і зовнішніх зносин України, як це і передбачено Конституцією України. Здійснення такого кроку відповідало б новим реаліям і значно підкріплювало б вибір зовнішньополітичної орієнтації держави та її реальні інтереси на міжнародній арені, роль і місце в сучасних міжнародних відносинах. З іншого боку, в цьому документі мали б набути подальшого розвитку положення Закону та Концепції про національну безпеку України.

¹ Сардачук П.Д., Кулик О.П. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи. — К., 2001. — С. 10.

² Цит. за: Політика в особах / Ф.М.Рудич (заг.редакція і кер. авт. кол. ву). — К.: Парламентське видавництво, 2008. — С. 114.

³ Зленко А.М. Формування та реалізація концептуальних засад зовнішньої політики України // Україна дипломатична — 2007. — Науковий щорічник. Випуск восьмий. — К., 2007. — С. 620.

⁴ Касьянов Г. Україна 1991–2007. Нариси новітньої історії. — К., 2008. — С. 104–105.

⁵ Кудряченко А.И. Варианты и измерения стратегического сотрудничества Украины с Россией на современном этапе развития // Россия и современный мир. — 2006. — № 3. — С. 192–203.

⁶ Wolczuk K. Integration Without Europeanization: Ukraine and its Policy towards the European Union. EUI Working Paper RSCAS. — № 2004/15.

⁷ Зленко А.М. Назв. праця. — С. 615–620.

⁸ Zur Neue Strategie der NATO / www.bundeskanzlerin.de, — 2009. — 1. April.